

GONDOLATOK A NEMZETKÖZI KÖRNYEZETVÉDELMI BÍRÁSKODÁSRÓL

REMARKS ON INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL JURISPRUDENCE

Dr. Raisz Anikó^{*}

ABSTRACT

The occurrence and application of international environmental protection at different international courts seems to be one of the most gripping questions of international law in the near future. As an excellent proof serves the principal judicial organ at international level, the International Court of Justice, which currently has four cases pending as to international environmental protection – it is a scenario never seen before. Norms of international environmental protection have even entered into the international jurisdiction of fields like that of human rights (where the international human rights fora – among others with the help of the so-called evolutive interpretation – try to pay considerable attention to these rules within their own limits even without an explicit mandate, generating new tendencies of development in this field), of international criminal law or of the law of the sea.

1. BEVEZETÉS

A nemzetközi környezetvédelem a nemzetközi jog egyik legújabb és legdinamikusabban fejlődő területe. Jelentősége sem globálisan, sem hazánk tekintetében nem kérdőjelezhető meg. Itthon már számos kutató¹

tartotta vizsgálatra alkalmasnak e tématerület egy-egy aspektusát. A kutatás által érintett téma feldolgozására mindazonáltal átfogóan eddig egyáltalán nem került sor, pusztán a nemzetközi környezetjog egy-egy részterülete ragadta meg a magyar kutatók figyelmét.²

Nemzetközi szinten ugyanakkor már évtizedek óta felfutóban van a nemzetközi környezetjog, s számos terjedelmes és átfogó monográfia jelent meg a témában.³ Mindazonáltal a nemzetközi környezetjogi, s azon belül a nemzetközi környezetvédelmi bíráskodás⁴ témája még itt is számos újdonságot rejt magában, különös tekintettel arra, hogy az újabb és újabb ítéletek folyamatosan alakítják a megszokott paradigmákat, és finomítják, vagy éppen romba döntik a fejlődési tendenciákról alkotott elképzeléseinket. A nemzetközi jogtudománynak azonban ez egy olyan hálás területe, ahol a gyakorlati alkalmazhatóság szinte napról napra

nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Kar, 2010; MIHÁLKÁ, György: A világszerte környezetvédelme. In: MIKLÓS, László (ed.): *Környezetjog*, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2008; NAGY, Boldizsár: Bős-breviárium. *Beszélő*, X (2005) 10.; SZILÁGYI, János Ede: Környezetvédelem a Világkereskedelmi Szervezet jogában. In: SZILÁGYI, János Ede (ed.): *Környezetjog: Tanulmányok a környezetjogi gondolkodás köréből*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2010; SZILÁGYI, János Ede: WTO-jog és környezetvédelem. In: BOBVOS, Pál (ed.): *Reformator iuris cooperandi*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009.

² Jelen tanulmány a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. This research was carried out as part of the TAMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 project with support by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

³ Csak néhány kiemelkedőt említve: SHELTON, Dinah – KISS, Alexandre: *Judicial handbook of environmental law*, Hertfordshire, United Nations Environmental Programme, 2005; KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *International Environmental Law*, Ardsley, NY, UNEP, Transnational Publishers, 2004; ERBGUTH, Wilfried – SCHLACKE, Sabine: *Umweltrecht*, Baden-Baden, Nomos, 2008; BOYLE, Alan – REDGWELL, Catherine – BIRNIE, Patricia: *International Law and the Environment*. Oxford University Press, 2009; BODANSKY, Daniel – BRUNNÉE, Jutta – HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, New York, Oxford University Press, 2007.

⁴ Lásd például egyéb aspektusokból BABER, Walter F. – BARTLETT, Robert V.: *Global democracy and sustainable jurisprudence: deliberative environmental law*. MIT Press, Massachusetts, 2009; BOYLE, Alan: *The Environmental Jurisprudence of the International Tribunal for the Law of the Sea*. *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 22 (2007) 3.

* adjunktus, Miskolci Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszék

¹ Lásd például BÁNDI, Gyula: *International Environmental Law and Hungary. Iustum, Aequum, Salutare*, 5 (2009) 1.; BRUHÁCS, János: A nemzetközi folyók jogáról szóló 1997. évi New York-i egyezmény. *Jura*, 2000/1-2.; BRUHÁCS, János: A nemzetközi folyóvizek szennyezésének néhány nemzetközi jogi kérdése. *Jogtudományi Közlöny*, 1978/3.; FODOR, László: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a zajterhelés csökkentésére tett intézkedésekről és a bírósági eljárás időtartamáról. Az intézkedések következetes elégtelensége és az eljárás elhúzódása egyaránt megalapozza az állam felelősségét. *JeMa*, 2011/3.; HERCZEGH, Géza: Bős-Nagymaros. *Valóság*, XLVII (2004) 2.; HORVÁTH, Zsuzsanna: A Duna vízgyűjtő területe fenntartható fejlődésének és környezetvédelmének nemzetközi jogi és európai jogi vonatkozásai. In: DRINÓCZI, Tímea – TAKÁCS, Tamara (eds.): *Határon átnyúló és uniós jogi témák: Magyarország-Horvátország*, Pécs, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011; KARDOS, Gábor: A vízhez való jog. *Acta Humana*, 2004/1.; KECSKÉS, Gábor: A vízhez való jog nemzetközi jogi koncepciója. *Állam- és Jogtudomány*, 2009/4.; KOVÁCS, Péter: A

megköveteli a naprakész ismereteket. A nemzetközi környezetvédelmi bíraskodás vizsgálata során alapvetően három problémakörrel beszélhetünk: általánosságban a nemzetközi környezetvédelemmel kapcsolatos bírósági gyakorlatokról, Magyarország környezetvédelmi érdekei nemzetközi érvényesíthetőségének optimális útjáról, valamint az egyének számára a nemzetközi környezetvédelmi bíraskodás által biztosított lehetőségekről.

2. A NEMZETKÖZI KÖRNYEZETVÉDELMI BÍRÁSKODÁS FŐBB TERÜLETEI

A jelenlegi nemzetközi bíraskodási rendszer csak korlátozottan képes megfelelni a nemzetközi környezetjog által nyújtott új kihívásoknak. A fejlődés jövőbeni helyes irányának keresése azonban nyilvánvalóan a már létező ítélkezési gyakorlat, azaz a nemzetközi bíróságok által mindeddig elvégzett jogfejlesztő tevékenység alapján történhet.

Ez a gyakorlat jelentős múlttal rendelkezik. A szakirodalom egyhangú álláspontja értelmében⁵ a nemzetközi környezetjoggal kapcsolatos első három alapvető ítéletnek három különböző bírósági határozat tekinthető, mégpedig az ún. Trail Smelter-ügy,⁶ a Korfu-szoros ügy,⁷ illetve a Lanoux-tó ügye.⁸ Ezek megállapításai alapozták meg a nemzetközi környezetvédelmi bíraskodás fogalmának létjogosultságát.

Figyelmünket mindenekelőtt a Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlatának a nemzetközi környezetjog, illetve a nemzetközi környezetvédelem szempontjából történő vizsgálatára kell fordítanunk. A nemzetközi bírósági gyakorlat jelentős szegmenséről van szó, hiszen nemzetközi környezetvédelemmel kapcsolatos kérdések már többször is felmerültek a nemzetközi igazságszolgáltatás e legfőbb letéteményese előtt: többek között a navigációs és azzal kapcsolatos jogokra vonatkozó Costa Rica vs. Nicaragua ügyben,⁹ a Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks és South

Ledge feletti szuverenitásról szóló Malajzia vs. Szingapúr ügyben,¹⁰ az Uruguay folyói papírgyárral kapcsolatos, Argentína vs. Uruguay ügyben,¹¹ a Kasikili/Sedudu szigetre vonatkozó Botswana vs. Namíbia ügyben¹² és mindenekelőtt a bős-nagymarosi vízlépcső ügyben.¹³ Mindazonáltal mérőföldkőnek számíthat az a tény, hogy jelen pillanatban már négy (!) olyan ügy van folyamatban a hágai fórum előtt, amely a nemzetközi környezetvédelemmel kapcsolatos érvanyagra épül: a légi gyomirtószer-permetezésről szóló Ecuador vs. Kolumbia ügy,¹⁴ az ausztrál-japán bálnavadászati jogvita,¹⁵ valamint a San Juan folyóval kapcsolatos Costa Rica vs. Nicaragua¹⁶ és – néhány hónapja immár a – Nicaragua vs. Costa Rica ügyek.¹⁷ Habár mindegyiket sajátos történelmi és földrajzi háttérre tekintettel kell vizsgálni, mindezen ügyekben, de különösen az utóbbi kettőben európai, s kiváltképp magyar viszonylatban is jelentős megállapítások születhetnek.

Ez utóbbi ügyek lényege, hogy Nicaragua – amely már korábban megkezdte a San Juan folyó medrének kotrását – 2010 októberében a munkálatokat costa ricai területre terjesztette ki. A Calero-sziget körüli munkálatok kapcsán Costa Rica több dolgot sérelmezett: egyrészt a kotrás önmagában óriási természeti károkat okoz az ő területén, különösen a sziget – már korábban természetvédelmi területté¹⁸ nyilvánított – vizes élőhelyein, másrészt a kotrásból származó üledéket – jogellenesen – az ő területén helyezik el, harmadrészt pedig a Calero-szigetet keresztülvágva a nicaraguaiak csatornát építenek costa ricai területen. Nicaragua válaszul azt közölte, hogy a kérdéses terület az övé, s eddig Costa Rica volt jogsértésben, ráadásul pusztán a drogcsempészet megakadályozása a célja.¹⁹ A San Juan folyó azonban néhány hónappal később, 2011 decemberében – immár Nicaragua kezdeményezésére – ismét környezetvédelmi kérdésekkel szembesítette a Nemzetközi Bíróságot. Most Nicaragua sérelmezi környezetvédelmi érdekei

⁵ Lásd például KLOEPFER, Michael: *Umweltschutzrecht*, München, C.H.Beck, 2008., 166. p.; Kiss-Shelton: *International Environmental Law*, 26-27. pp.

⁶ Trail Smelter választottbírói ítélet, Amerikai Egyesült Államok vs. Kanada, 1941. március 11., U.N.R.I.A.A. (III.), 1905-1982. o. A kanadai Trailben található üzemből kiinduló, és amerikai farmerek földjét érintő szennyezések kapcsán kimondták, hogy egy állam nem használhatja saját területét oly módon, hogy ezáltal egy másik államban jelentős és bizonyítható személyi vagy anyagi kár keletkezzen.

⁷ NB, Egyesült Királyság vs. Albánia, 1948. március 25. (prel.), 1949. április 9. (merits) Két fontos elvet is rögzített: egyrészt az állam nem tűrheti meg területén azon intézkedéseket, amelyek más államok jogait csorbítják; másrészt köteles figyelmeztetést kiadni a veszélyhelyzetről.

⁸ Lanoux-tó választottbírói ítélet, Spanyolország vs. Franciaország, 1957. november 16., U.N.R.I.A.A. (XII.), 281-317. o. A Lanoux-tó ügyében a vízszennyezés alapján beálló felelősség alapjait vetették meg.

⁹ NB, Navigációs és azzal kapcsolatos jogokra vonatkozó vita, Costa Rica vs. Nicaragua, 2009. július 13.

¹⁰ NB, Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks és South Ledge feletti szuverenitás ügye, Malajzia kontra Szingapúr, 2008. május 23.

¹¹ NB, Uruguay folyói papírgyár ügye, Argentína vs. Uruguay, 2010. április 20.

¹² NB, Kasikili/Sedudu sziget ügye, Botswana vs. Namíbia, 1999. december 13.

¹³ NB, Bős-Nagymaros ügy, Magyarország vs. Szlovákia, 1997. szeptember 25.

¹⁴ NB, Légi gyomirtószer-permetezés, Ecuador vs. Kolumbia, 2008. április 1. (kereset)

¹⁵ NB, Antarktisi bálnavadászat, Ausztrália kontra Japán, végzés, 2010. július 13.

¹⁶ NB, A határvonáiban Nicaragua által kifejtett egyes tevékenységek ügye, Costa Rica vs. Nicaragua, 2010. november 19. (kereset)

¹⁷ NB, A San Juan folyó mentén történő útépités ügye, Nicaragua vs. Costa Rica, 2011. december 22. (kereset)

¹⁸ A térség a Barra del Colorado nemzeti park része.

¹⁹ Lásd a nicaraguai kormány ún. Fehér Könyvét, „Río San Juan de Nicaragua. Las Verdades que Costa Rica oculta”. http://www.cancilleria.gob.ni/diferendos/VerdadesQueCostaRicaOculta_webVersion.pdf (2011.05.19.), a továbbiakban: Fehér Könyv, 8. o. Egyébiránt ugyanerre hivatkozik Kolumbia is a már említett Ecuador kontra Kolumbia ügyben.

sérelmét egy, a folyó jobb partján Costa Rica által épített út miatt. A nemzetközi jogi szempontból kétségtelenül rendkívül érdekes helyzetben lévő folyó e két ügyben talán vissza nem térő lehetőséget biztosít a Nemzetközi Bíróság számára, hogy a nemzetközi környezetjog általános szabályai alapján korszakalkotó ítélete(ke)t alkosson.

A második részterület a nemzetközi emberi jogi bírászkodás nemzetközi környezetvédelemmel kapcsolatos része.²⁰ Az emberi jogi bíróságok – bár mandátumuk eredetileg ilyen ügyekre nem terjedt ki – ún. evolutív értelmezés útját választva többnyire sikeresen védik ki a hatásköri túlterjeszkedés kritikáját, mégis figyelembe véve bizonyos – értelemszerűen az emberi jogokkal szorosan összefüggő – környezetvédelmi kérdéseket ítélezésük során. Mind az Emberi Jogok Európai, mind az Emberi Jogok Amerikai Bírósága (és Bizottsága) ítélezési gyakorlatát meg kell itt említeni; különösen ez előbbi szervnek adatott meg a lehetőség arra, hogy számos kérdésre kitérő, maradandó ítélezési gyakorlatot alkosson. Érintette többek között a zajszennyezés, az ipari szennyezések, a természeti katasztrófák és az egészséges környezethez való jog területét is.²¹ A teljesség igénye nélkül, érdemes két kiemelkedő – ipari katasztrófákkal kapcsolatos – európai ügyre felhívni a figyelmet, különösen azért, mert ezekből számos hasznos következtetés levonható hazánk tekintetében is, a 2010. októberi vörösiszap-katasztrófára tekintettel.

A *Taşkin és társai kontra Törökország ügyben*²² egy ovaciki (İzmir tartomány) aranybánya kapcsán érezték úgy a kérelmezők, hogy környezeti károkat szenvedtek, többek között a robbantások és a munkagépek okozta zajszennyezés, a fairtások és a mérgező anyagok (ciánszármazékok) használata következtében; ráadásul a földrengésveszélyes térség lakói attól tartottak, hogy egy esetleges természeti katasztrófa beláthatatlan természeti károkozást okozhat. Ezen ítéletben az EJEB a riói nyilatkozaton kívül a – szintén az ENSZ keretei között létrejött – környezeti kérdésekkel kapcsolatos információs jogokról szóló *aarhusi egyezményre*²³ is utalt. Bár elismerte, hogy környezeti kérdésekben

széleskörű mérlegelési jogkörrel rendelkeznek az államok, a konkrét körülmények mérlegelése nyomán a jelen ügyben többek között megállapította a kérelmezők családi és magánélethez való jogának (EJEE 8. cikk) sérelmét. A *Fadejeva kontra Oroszország ügyben*²⁴ egy cserepoveci acélgyártó üzem területén található bérlakás lakója volt a kérelmező. A magas halálozási és megbetegedési rátára figyelemmel az illetékes minisztérium egy kiköltöztetésből és a toxikus anyagok kibocsátásának csökkentéséből álló programot indított el, amely azonban néhány év múlva – pénz hiányában – abbamaradt. Az EJEB itt több kérdésre is tekintettel volt: az orosz kormány például nem mindig szolgáltatott pontos és hivatalos, a szennyezésekre vonatkozó információkat; habár maga az üzem ma már magántulajdonban van, környezeti kérdésekben az állam felelőssége a megfelelő jogszabályi háttér megteremtése; az üzem továbbá korábban állami kézben volt, és a szennyezés már a kezdetektől fennállt.²⁵ Mindezekre tekintettel végül megállapította az EJEB az EJEE 8. cikk sérelmét.²⁶ Az említett példák természetesen csak egy pillanatra engednek betekintést ezen – egyre nagyobb volumenű – ítélezési gyakorlatba, s e keretek között mindössze azt a célt szolgálhatják, hogy alátámasszák: nem önmagáért való a nemzetközi környezetvédelmi bírászkodás keretei között az emberi jogi bíróságok gyakorlatának vizsgálata.

E körben érdemes megemlíteni továbbá a közeljövő esetleges normaváltozásait is, hiszen mind az Amerikai Államok Szervezete, mind az Európa Tanács keretében megkísérlik kezelni a nemzetközi környezetvédelmi szabályok terjedéséből adódó kihívásokat. E témakör különösen hasznos azon magánszemélyek és civil szervezetek számára, akiknek érdekei a nemzetközi környezetjog mezsgyéjén érvényesíthetők, gondolok itt például tervezett környezetkárosító beruházások megakadályozására vagy már bekövetkezett ipari katasztrófák károsultjaira. Természetesen, mint arra már utaltunk, ezen ítélezési gyakorlat feltárása az állam számára is segítséget nyújt abban, hogy meghatározza, milyen elvek mentén kell szabályoznia az említett területeket. Nem feledkezhetünk el e körben az afrikai emberi jogvédelmi rendszerről sem, amely – mindeddig egyedülálló módon – az egyetlen olyan regionális emberi jogvédelmi rendszer, amelyben – az *expressis verbis* utalásnak megfelelően – nincs szükség evolutív értelmezésre bizonyos nemzetközi környezetvédelmi szabályoknak az emberi jogi ítélezésben történő megjelenítéséhez.

A teljes képhez pedig hozzátartozik ezenfelül a nemzetközi büntetőjog, a tengerjog területén illetve bizonyos választottbíróóságok által született ítélezési

²⁰ Bővebben lásd SHELTON, Dinah: The Environmental Jurisprudence of the European Court of Human Rights, 2003-2004, *The global community: yearbook of international law and jurisprudence*, (2004) 1., 293-303. pp. és SHELTON, Dinah: Human Rights and the Environment: Jurisprudence of Human Rights Bodies, *Environmental policy and law*, 32 (2002), 3-4., 158-167. pp.

²¹ Manual on Human Rights and the Environment – Principles Emerging from the Case-Law of the European Court of Human Rights; Miniszteri Bizottság, 2005/186. függelék, 2005. december 16., CDDH, 61st meeting, Final Activity Report, 2. pont

²² EJEB, 2004. november 10., No. 46117/99., 99., 126. pont.

²³ Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréséről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról), United Nations Economic Commission for Europe, Aarhus, 1998 (2001). Ennek egyébiránt az ügyben érintett Törökország nem részese.

²⁴ EJEB, 2005. június 9., No. 55723/00., 12., 88., 89., 134. pont.

²⁵ Habár az EJEB azt is megjegyezte, hogy figyelembe kell vennie: Oroszország csak 1998-ban csatlakozott az EJEE-hez (vagyis alapvetően csak az ezt követő esetleges jogsértéseket vizsgálhatja).

²⁶ Vö. BÁNDI, Gyula: *International Environmental Law and Hungary, Iustum, Aequum, Salutare*, 5 (2009) 1., 27-32. pp., 29-30. pp.

gyakorlat²⁷ is; e speciális fórumok tekintetében is azt kell megvizsgálni, az elméleti lehetőségekhez képest hogyan alakul kereteik között a nemzetközi környezetjogi szabályok figyelembe vétele. Különösen egyes választottbíróóságok járultak hozzá a nemzetközi környezetjogi bírászkodás fejlődéséhez (lásd a fent említett Trail Smelter, illetve Lanoux-ítéleteket), és a közeljövőben az Állandó Választottbíróóság is jelentős szerepet vívhat ki magának e téren, különös tekintettel például két utóbbi folyamatban lévő ügyre,²⁸ valamint arra, hogy e szerv 2001-ben még külön ún. „Environmental Rules”-t is elfogadott.

A fenti fórumok ítélkezési gyakorlatának elemzésére is figyelemmel ugyanakkor felmerül egy különálló nemzetközi környezetvédelmi bíróság felállításának szükségessége és lehetősége. Ez a kérdés – a nyilvánvaló politikai realitásokon túl – számos lényeges nemzetközi jogi kérdést implicál. Mindenekelőtt a nemzetközi bíróságok proliferációjának kérdéskörére kell kitérni, azaz célszerű-e tovább növelni a nemzetközi bíróságok számát, az esetleges hatásköri átfedésekre/összeütközésekre is tekintettel. Ezenfelül figyelemmel kell lenni az eddigi, többek között a Nemzetközi Bíróság környezetvédelmi kamarájával, az ún. International Court of Environmental Arbitration and Conciliationnel, illetve az Állandó Választottbíróósággal kapcsolatos tapasztalatokra.

Számos szerző álláspontja az, hogy a nemzetközi bíróságok számának növekedése kontraproduktív, és az ítélkezési gyakorlatok ütközésének növekvő lehetősége miatt a nemzetközi közjog egységessége kerül veszélybe ezáltal.²⁹ Félelmük ugyanakkor – bár

természetesen el nem hanyagolható – mindeddig nem igazolódott be, sőt, a tendencia egészen más: a különböző nemzetközi fórumok egyre nagyobb figyelmet szentelnek egymásnak, s immár az eddig e tekintetben vonakodónak számító Nemzetközi Bíróság is hivatkozik más nemzetközi bíróságok ítélkezési gyakorlatára.³⁰ Ezen indokból tehát álláspontom szerint nem kérdőjelezhető meg egy nemzetközi környezetvédelmi bíróság szükségessége.

Sokkal lényegesebb azonban a politikai realitások kérdése, amely tekintetben a múlt tapasztalatai nem sok jóval kecsegtetnek a jövőben. Az államok részéről nem várható feltétlen hajlandóság, sem pénzügyi, sem abszolút értelemben. Ugyanakkor a sajnálatos módon egyre szaporodó, globális, de legalábbis határon átnyúló hatásokkal rendelkező ipari katasztrófák és az ezeket követő társadalmi felháborodás azonban elképzelhető, hogy változást hoznak e téren.

3. ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK

A nemzetközi környezetvédelmi bírászkodás vizsgálata nem öncélú. Különösen három szinten nyújt eredményeket: egyrészt Magyarország nemzetközi környezetvédelmi problémái számára kínál megoldási lehetőségeket, másrészt – például az emberi jogi vetületek vizsgálata kapcsán – a társadalom tagjai számára nyújt érdekérvényesítési alternatívákat, harmadrészt pedig az átfogó elemzés és a jövőbeni tendenciák vizsgálata által nemzetközi szinten is hasznosítható ismeretanyagot állít össze. E rövid összefoglaló tanulmány célja az volt, hogy megmutassa: a nemzetközi környezetvédelmi bírászkodás területe tartogat meglepetéseket a hazai szakirodalom számára is, átfogó elemzésére a szerző meggyőződése szerint a közeljövőben szükség van. Akkor dőlhet el ugyanis az a – nemzetközi jog és különösen a nemzetközi bírászkodás sikerességét, és így jövőjét is meghatározó – kérdés, hogy létrejön-e egy különálló nemzetközi környezetvédelmi bíróság.

A bemutatott kutató munka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Internacional, Vol. V, 2001, Tirant Lo Blanch, Valencia, 33-43. pp.; CRÉPEAU, François: La multiplicité des forums judiciaires, condition de légitimité de la décision collective en droit international. In: DELAS, Olivier – CÔTÉ, René – CRÉPEAU, François – LUPRECHT, Peter (ed.): *Les juridictions internationales: complémentarité ou concurrence?* Bruylant, Brüsszel, 2005, 169-177. pp.; JENNINGS, Sir Robert: The Proliferation of Adjudicatory Bodies: Dangers and Possible Answers. In: BOISSON DE CHAZOURNES, Laurence (ed): *ASIL Bulletin, Implications of the Proliferation of International Adjudicatory Bodies for Dispute Resolution*, No. 9, 1995. november, 2-7. pp.; CHARNEY, Jonathan I.: Is International Law Threatened by Multiple International Tribunals? *Recueil des cours, Académie de droit international*, 1998, Tome 271, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, London, 101-382. pp.

³⁰ Lásd például NB, Bosznia-Hercegovina kontra Szerbia, 2007. február 26., paras. 188., 190., 195., 238., 248., 252., 254., 261. és NB, Ahmadou Sadio Diallo, Guineai Köztársaság vs. Kongói Demokratikus Köztársaság, 2010. november 30., para. 68.

²⁷ Mivel ezen áttekintés tisztán nemzetközi közjogi vetületeket vizsgál, szükségszerűen, csak a teljesség kedvéért meg kell említeni olyan, más jogágak által feldolgozott/feldolgozandó területeket, mint a WTO vagy az EU keretében működő nemzetközi környezetvédelmi bírászkodás.

²⁸ Állandó Választottbíróóság (ÁVB), Mauritius vs. Egyesült Királyság, 2010. december 20. (kereset); illetve ún. Indus-ügy, Pakisztán vs. India, 2010. május 17. (kereset)

²⁹ E vitáról lásd ROMANO, Cesare P.R.: The Proliferation of International Bodies: The Pieces of the Puzzle. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*, Vol. 31., 1998-1999., 709-753. pp.; TREVES, Tullio: Conflicts between the International Tribunal for the Law of the Sea and the International Court of Justice. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*, Vol. 31., 1998-1999., 809-822. pp.; KINGSBURY, Benedict: Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systematic Problem? *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*, Vol. 31., 1998-1999., 679-697. pp., 680. p.; KUPFER SCHNEIDER, Andrea: Not quite a World without Trials: Why International Dispute Resolution is Increasingly Judicialized. *Journal of Dispute Resolution*, 2006., 119-127. pp.; GUILLAUME, Gilbert: The Future of International Judicial Institutions. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 44., 1995., 848-863. pp., 855. p.; DUPUY, Pierre-Marie: The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*, Vol. 31., 1998-1999., 791-807. pp., 798-799. pp.; KARDOS, Gábor: Konstrukció és destrukció a nemzetközi bírászkodásban. *Jogtudományi Közlöny*, 2006., Vol. 61., No. 6., 238-241. pp.; BUERGENTHAL, Thomas: The proliferation of international courts and the future of International Law. In: CARDONA LORENS, Jorge (ed.): *Cursos Euromediterráneos Bancaja de Derecho*